

BİR İNSANİ FENOMEN OLARAK ESTETİK BİLİNÇ

AESTHETIC CONSCIOUSNESS AS A HUMAN PHENOMENON

Adnan ÖMERUSTAOĞLU*

Özet

Bilincin değişik formları vardır: etik bilinç, ekolojik bilinç, estetik bilinç, ekonomik bilinç, tarihsel bilinç, bilimsel bilinç, vs. Bilinç formları insanın hayata, evrene, insan ilişkilerine ait çeşitli tutumlarını ifade etmektedirler. Onlar insanın tarihsel gelişimi sürecinde oluşmuşlardır. Her biri insan yaşamının çeşitli ve spesifik (özgün) yönlerini yansıtmaktadırlar. Bu çalışmada amacımız bireyin yaşamında önemli yer tutan bu bilinç formlarından estetik bilinç üzerine tartışmaktır.

Anahtar Kelimeler: estetik bilinç, estetik zevk, estetik duyarlılık, sanatın dili.

Abstract

Consciousness has various forms: ethical consciousness, aesthetic consciousness, economic consciousness, historical consciousness, ecological consciousness, and so on. Norms of consciousness express human's attitude towards life, universe and human relations. They have been formed in the historical development process of human beings. Each reflects a specific aspect of humans. This study is to discuss aesthetic consciousness, which is one of the forms of consciousness taking an important part in a person's life.

Key Words: aesthetic consciousness, aesthetic pleasure, aesthetic sensitivity, language of art.

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Felsefe Grubu Eğitimi Anabilim Dalı.

İnsani fenomen olarak estetik bilinç konusunda çok fazla tartışma yapılmamaktadır. Oysa insanın yetiştirilmesi ve gelişiminde onun potansiyel güçlerinin harekete geçirilmesi öncelikli hedeflerden birisi olmalıdır. Çünkü insan doğası bir yandan estetik potansiyeller ihtiva ederken diğer taraftan bir biyo-psişik varlık olarak güzelliği arama ve yaşamaya ihtiyaç duymaktadır

Estetik bilinç, genelde toplumsal bilincin ayrılmaz bir parçasıdır (formudur). Her bir bilinç formu kendiliğinde estetik bilinç gibi toplumsal bilincin temel kanunlarına tabi olmakla birlikte kendi spesifik özellikleriyle de farklılaşmaktadır. Örneğin etik bilinç insanın, toplumun ahlaki davranışları ile ilgili olduğu halde ekolojik bilinç (özellikle son zamanlarda daha aktüel hale gelmiş bilimsel ve felsefi literatürde daha çok yer almaktadır) insanın doğayla olan münasebeti doğa ile uyumlu geçimi onun kanunlarına sahip olabilme gibi problemlerle ilgilenmektedir. Her bir bilinç formu insan faaliyetinin ve isteklerinin çeşitli yönleriyle ilgilidir. Bununla birlikte değişik bilinç formları aynı zamanda estetik bilinçle de ilgilidir. Bunların birçoğu her ne kadar rasyonel mantıksal karakter taşısa da duygusallık onlara da özgüdür. Estetik bilinç, aslında insanın doğayla ve toplumla olan özel bir münasebetidir ki burada da duygusallık, hisler, heyecanlar ön plana geçmektedir. Aynı zamanda estetik bilinçte olan bu özellikler sanatta en yüksek şekilde tezahür etmektedir. Sanatsal bilinç, estetik bilincin spesifik bir tarzda daha doğrusu sanat diliyle ifadesi olarak tanımlanır. Estetik bilinç sanatsal bilince nazaran daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Estetiklik genelde bütün faaliyet türlerinde (hukuk, ekonomi, bilim, ahlak, ekoloji, vs.) kendisini sergiler. Bir amaca yönelmiş faaliyetlerin her birinde estetikliğinin olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. Bu bakımdan bilindiği gibi estetik bilincin sergilendiği alan çok daha geniştir. Fakat sanatsal bilinçte estetikliğin özellikleri daha çok sanat türleri ve sanat diliyle sınırlıdır. Bu sanatın kendisinin diğer bilinç formlarıyla hiçbir ilişkisi yoktur anlamına gelmemektedir. Sanatın ideolojik, hukuksal, toplumsal, ahlaksal, ekolojik problemlerle olan ilişkisini de özel olarak belirtmek gerekir. Çünkü bu problemler daha çok sanat diliyle ifade edilmektedir. Dünya sanat tarihinde bu problemlere ait yüzlerce eserleri örnek vermek mümkündür. Bu problemler sanat dilinde maddileşerek hissi-duygusal bir tarzda okuyucuya, seyirciye, dinleyiciye ulaştırılmaktadır. Sanat eserleri insanlara bu problemleri sanatsal imgeler vasıtasıyla heyecanlı, duygusal, konsantre olunmuş bir şekilde ulaştırmayı amaçlamaktadır. Sanat dili özgün bir dildir. Onu sanatsal imge his, duygu, heyecan gibi öğelerden

soyutlayarak anlamak imkânsızdır. Sanatın eğitici, değiştirici algı fonksiyonlarını yukarıdaki anlamlardan bağımsız olarak izah etmekte eksik olur. Sanatın her bir türü her ne kadar duygusallık yükü ile ifade olursa da onların her birine özgü estetik prensipleri de bu arada form, biçim, kompozisyon, sanatsal içerik gibi özellikleri de içermektedir. Sanat türlerinin her biri hayat hadiselerinin belli taraflarını daha bariz, daha mükemmel bir şekilde ifade etmeye yetkindir. Tabi ki entelektüel ve felsefi problemlerin betimlenmesinde söz sanatı olan edebiyatın rolü daha ön plana çıkmaktadır. Uzmanlar, filozoflar, sanat adamları bu özellikleri defalarca vurgulamışlardır; Platon, Kant, özellikle Hegel ve İsviçreli ressam ve kuramcı Paul Klee¹ sanatın sınıflandırılmasıyla ilgili kuramlarında bu meseleye dikkat çekerek sanat türlerinin reel gerçekliği yansıtması sürecinde güçlü ve zayıf yönlerine özel olarak değinmişlerdir.

Estetik bilincin bilimsel bilinçle olan ilişkisi de bilim ve sanat adamlarının her zaman gündeminde olmuştur. Bilimle sanatın benzer yönlerle birlikte farklı yönleri de vardır. Kanaatimizce ortak yön her ikisine ait imgeselliktir. Yani bilimde sanatta gerçekliği yansıtma sürecinde onları imgesel bir şekilde ifade etmektedir. Fakat fark bu imgelerin özelliklerindedir. Eğer sanattaki imge tipik duygusal ve heyecanlı bir karakter taşıırken bilimdeki imgeler daha çok rasyonel, mantıksal, karakter taşımaktadır. Bilim de duygular, hisler, heyecanlar her ne kadar yer alsın da esas amaç mantıksal bir şekilde belli bir pratik faydaya, bilme arzusuna yöneliktir.² Fakat sanatsal imgeler de bu tür faydacılıktan, bilme arzusundan uzaktır. Gerçek sanatta maddi çıkar öncelikli bir hedef durumunda değildir. Sanat belli tarihi aşamalarda bilimsel veya teknolojik gelişmeleri geniş kitleye ulaştırma yolunda etkili bir araç olmuştur. Aynı zamanda bazı sanat eserleri bilimsel keşiflerin ortaya çıkmasında bilim adamlarını etkilemekte önemli rol oynamışlardır. Örneğin Jules Verne'in 1865 de yazdığı "Aya Yolculuk" tan bir asır sonra bunun gerçekleşmesi bu edebi fantezinin bilimsel çalışmalar için teşvik edici bir rolünün olduğunu gösterir. Aynı zamanda Einstein'in Rölatif Teori ile ilgili çalışmasında "Dostoyevski bana Gauss'tan

¹ Bkz. France Farago, *Sanat*, Çev. Özcan Doğan, Ankara, Doğu Batı Yay, 2006.

² Bkz. Adnan Ömerustaoğlu, "Bir Bilgi Etkinliği Olarak Bilim ve Sanat", *Felsefe Dünyası* (Sayı 39, 2004/1) ss. 99-110.

daha çok şey verdi"³ diye ifade etmesi bu ilişkiyi gösteren örneklerden bazılarıdır. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerinde aynı şekilde sanatı etkilediğine tanık olmaktadır. Örneğin müzik alanında çeşitli elektronik aletler, güçlendiriciler, bilgisayar ve ışıklandırma teknolojileri vs. kullanılmaktadır. Aynı zamanda bu teknolojiler müzik enstrümanlarına sirayet etmektedir. Örneğin elektro-gitar, elektro-piyano, elektro-bağlama gibi enstrümanların kullanılması gibi. Teknolojinin meydana getirdiği bu yenilikler her şeyden önce toplumun sanatsal-estetik taleplerine uygun olarak geliştiğini söylemek mümkündür. Bu tür yenilikler müzik kültürünün, ses zenginliğinin ve ses tın'ının yenileşmesini sağlamaktadır. Teknolojinin etkileri diğer sanat türlerinde de görülmektedir. Örneğin çağımızda bilgisayar teknolojisi vasıtasıyla resim ve grafik eserlerinin oluşturulduğu gözlenmektedir. Görüldüğü gibi bilim-teknoloji ve sanat karşılıklı olarak birbirini etkilemektedir.

Sanatta özellikle sosyal alanlara ait olan bilimlerin (sosyoloji, etik, psikoloji, antropoloji, iktisat, siyaset, tarih, vs.) konuları daha sıklıkla ele alınmaktadır. Örneğin Gorki'nin Ana eserinde döneminin sosyal, siyasal, ideolojik problemleri ele alınmıştır. Reşat Nuri Güntekin'in Çalıkuşu romanında ahlak, sosyal yaşam ve eğitim sorunlarına değinilmektedir. Bunun gibi Kemal Tahir, Yakup Kadri, Namık Kemal, Aziz Nesin ve diğer yazarların eserlerinde döneminin sosyal, siyasal, ekonomik olayları yansıtılmaktadır. Böyle bir eğilim de tamamıyla mantıksaldır. Çünkü sanatın dili, özellikle edebiyatın dili, bu çok yönlü problemlerin sanatsal ve duygusal bir tarzda ifade olunmasına büyük imkânlar sağlamaktadır. Fakat bazı bilimsel ve teknolojik gelişmelere bağlı bilgilerinde geniş kitlelere ulaştırılmasında sanat türlerinin rolünü de görmek gerekir, en eski zamanlardan beri sanatın duygusal, dilini dikkate alan düşünürler dönemin teknolojik seviyesini ve yeniliklerini ifade etmesindeki başarısından ötürü doğrudan doğruya sanatın diline müracaat etmişlerdir. Hatta bazen felsefi kavramları bile sanatsal bir biçimde ifade etmeyi uygun bulmuşlardır. Örneğin Platon'un bir dizi eserleri (Diyaloglar, Devlet, vs.) nin etki gücü Platon dilinin sanatsallığı, duygusallığı, akıcılığı ile ilgilidir. Lukretius (M.Ö. 94-51) bilimsel çalışma ve düşüncelerini

³ Erhard Oeser, "Egon Friedell Örneğinde Edebi ve Bilimsel Fantezi", Der & Çev. Doğan Özlem, *Felsefe Yazıları*, İstanbul, 2002, s. 218.

şiiir dilinde anlatır. Ömer Hayyam şiiirleri ve Fuzuli'nin gazellerinde de dönemin bilimsel çalışmalarıyla ilgili bilgiler vardır.

Ayrıca insanın his, heyecan, duygu, inanç, ahlak gibi hususlardaki yaşantı ve düşüncelerini de tarihin ilk dönemlerinden beri sanatın diliyle dışa vurdukları bilinmektedir. Bu bağlamda ünlü Paleontolog Leakey'in İnsanın Kökeni adlı eserinde konuya ilişkin yapılan araştırmalarla ilgili değindiği bulgular çarpıcı örnekleri teşkil etmektedir.

Leakey güneybatı Fransa'daki Lascaux mağarası ve kuzey İspanya'nın Cantabrian bölgesindeki Altamira mağarasında Üst Paleolitik'in son dönemi 18.000 ile 11.000 yıl önceki resimlerle ilgili yorumlarda bulunur. Lascaux'da uygulanan perspektif ve hareket duygusu gibi tekniklerin yansıtıldığı ve bunların çoğununda Batı sanatında, Rönesansla birlikte yeniden yaratıldığını ifade eder.

Aslında buzul çağının sonunda temsili resim ve oymacılığın tamamen yok olup yerini şematik imgelere, geometrik modellere bırakmasına rağmen sanatın yükseldiği Rönesans'ta buzul çağına ait bazı tekniklerin yeniden görülmesi, sanatın yığılarak ilerleyen değil estetik bilincin yoğunlaşması, engin duyuşu, üstün hissedilişine bağlı geliştiğini göstermektedir.

Altamira mağarasında ise buzul çağında sanatındaki imgelerin, ekolojik bağlamlarından koparılmış hayvanlara ait olduğunu ve gerçek dünyada görülme oranlarını yansıtmadığını dolayısıyla sanatın muammalı doğasını gösterdiğini savunmaktadır. Ayrıca geometrik modeller ya da işaretlerin; bunların arasında noktalar, ızgaralar, eğriler, zikzaklar, iç içe geçmiş eğriler ve dikdörtgenlerin yer alıyor olması Üst Paleolitik sanatının en şaşırtıcı unsurlarından birini oluşturmaktadır. Ve " Buzul Çağı sanatının en azından kimi unsurlarının, Üst Paleolitik insanların dünyaları hakkındaki fikirlerini derleme tarzlarıyla- kendi tinsel evrenlerinin bir ifadesi- ilgili " olduğundan hiç kuşku duymadığını belirtir. Bu değerlendirmelerden de anlıyoruz ki Üst Paleolitik dönemde insanlar kendi dünyalarındaki ilişkileri onlara verdikleri anlamı yalnızca doğayı taklit etmenin ötesine taşıyarak soyutlamalarla sanatın dilini kullanarak yansıtmalarına yol açan estetik bilince sahip görünmektedirler.

Yine Leakey Güneybatı Fransa'da, Abri Blanchard'da bulunan kemikten yapılan küçük bir flütün bulunmasını da bu insanların yaşamında müziğin

önemli bir yer tuttuğunun işareti olarak kabul etmektedir. Üst Paleolitik dönemde yalnızca mağara resimleri, fildişinden yapılmış zarif insan ve hayvan figürleri değil, müzikte bu insanların dünyasında yer almaktadır.⁴

Öyle görülüyor ki estetik bilinç değişik şekillerle de olsa her dönemde kendini sergilemektedir. Tarih içerisindeki sergilemeler bazen farklı formlara bürünürken bazen de binlerce yıl sonra tekrarlanmaktadır. Bu araştırmalar göstermektedir ki insanın estetik bilincinin çok eski bir tarihsel geçmişi vardır.

Estetik bilinç, kavramı aynı zamanda estetik haz, estetik zevk, estetik his, estetik duyarlılık, estetik beğeni, estetik idea gibi kavramlarla da doğrudan ilişkilidir. Örneğin estetik duygu dış âlemin hadiselerine psikolojik bir reaksiyon olarak değerlendirilebilir. Estetik haz ise duygusal olarak estetik münasebete eşlik etmektedir. Bu münasebet heyecan ve onun idraki yoluyla ifade olunur. Estetik his bir taraftan estetik heyecanı yani güzellikten alınan sevinç, yücelik ve kahramanlıkla karşılaştığımız zaman geçirdiğimiz heyecanı, hayatta ve sanatla aldığımız trajik ve komik duyguları; diğer taraftan da estetik izlenimleri coşkulu duyabilme yeteneğini kendisinde ihtiva eder. Estetik his vasıtasıyla bireyin estetik algı ve faaliyeti yansıtılır. Estetik hisler, estetik bakışlar, zevkler ideallerle ilişkide kendisini ifade etmektedir. Çünkü hissi-duygusal reaksiyon yalnızca güzelliğin veya onun yokluğunun maddileşmesi ve dış dünya ile olan etkileşimi ile oluşmamaktadır. O aynı zamanda bu tür maddi biçime dönüşmenin veya münasebetlerin içeriği ile de ilgilidir. Bu içeriğin algılanması ise doğrudan doğruya bilincin rasyonel faaliyeti (zihinsel süreçleri) tarafından inşa edilmektedir. Buradan da estetik hissin maddileşme biçimi ve içeriğini mahiyet ve fonksiyonunu içeren idraki yolunu anlamak mümkün olmaktadır. Estetik hisler gerçekliğin, sanatın estetik açıdan önemli hadiselerini heyecanlı bir tarzda algılama yeteneği olduğundan onlar aynı zamanda insanın genel kültürel, estetik, ahlaki gelişimini, onun potansiyel güçlerinin yansıtılmasının da göstergesi olabilir.

Estetik zevk evrensel bir kavramdır. O hem hissi-duygusal hem de rasyonel karakter taşır. Aynı zamanda çağdaş olanı geçmiş ile bir arada, estetik tecrübeye dayanarak değer verme kriterlerini ortaya koyabilir. Estetik zevk bireyi belli bir amaca da yönlendirebilir. Bu amaca ulaşmada yol gösterici, belirleyici olabilir.

⁴ Richard Leakey, *İnsanın Kökeni*, Çev. Sinem Gül, İstanbul, Varlık Yay, 1998, s. 111-123.

Sanatın içerisine girmeyince içeriğini anlamak, estetik duyarlılık geliştirmek zordur. Sanat eğitimi önce sanatın dilini algılamak yoluyla gerçekleştirilir. Dilin spesifik alanları (bilim dili, teknoloji dili, hukuk dili, vb.) vardır ve dolayısıyla birde sanat dili vardır. Ayrıca her bir sanat alanının da özel dili vardır (müziğin, edebiyatın, tiyatronun, sinemanın, vs.). Sanatın dilini bilmek için özel eğitim gerekir ve bu eğitime çocuklarda erken yaşlardan itibaren başlanmalıdır. Renk, ses, söz çocuğun duygularını geliştiren, oluşturan etkenlerdir. Fakat bunların nasıl kullanılacağı çok önemlidir. Bu unsurlar çocukların duygusal dünyasını güzelleştiren, onda güzelliğe heves uyandıran hususlardır. Örneğin çocukların anlayabileceği bir dille yazılmış şiirler veya çocukları heyecanlandırabilen şarkılar, onların gözlerini okşayan rengârenk resim eserleri, tabiat manzaraları yansıtan fotoğraf kareleri çocuklarda olan estetik zevk ve görüşleri, duyarlılıkları oluşturan en önemli vasitalardır. Her bir sanat alanının mesajı onun özel diliyle verilebilir.

Yaşamımızın her alanında otobüsler, cafeler, hava alanları, plajlar, sinema salonları, tiyatro salonları, seçim meydanları, spor müsabakaları, çay bahçeleri, lokantalar, otogarlar, festivaller, bayram törenleri, ayrılık törenleri, cenaze törenleri, dinsel törenler, televizyon ve radyo kanallarında hep müzik seslendirmelerine tanık olunmaktadır. Bu müziklerin bazen kaotik systemsiz ne yazık ki bazen de zevksiz ve hatta estetik açıdan zarar verici olabildiğini vurgulamakta fayda vardır.

Bunun için öğrencilerde gerçek müzik zevki oluşturmak son derece önemlidir. Estetik zevke sahip gençler bu kaotik gözükebilen müzik tarzında neyin değerli neyinde değersiz olduğunu idrak edebilir. Aynı zamanda gerçek estetik değerlere sahip olabilir. Onlardan estetik haz ve zevk alabilir.

Genelde müzik eserinden beklenen estetik duyarlılığı harekete geçirmesi, dinleyiciye duygu yoğunluğu, coşkusu yaşatmasıdır. Ama amaç bazılarının anladığı gibi yalnızca bir duygu yoğunluğu yaşatması değildir. Bu duygu vasıtasıyla insana manevi, ahlaki davranış formlarını kazandırmak, daha açıkçası "insanı inşa" etmektir.

Bir diğer kavramımızda estetik-ideadır. Estetik-idea estetik teori ve bakışlarla ilgilidir. O, aslında insanın evreni, gerçekliği algılama ve yeniden kurma isteğini ifade etmektedir. İdea estetik heyecanla, genelin ve özelin kesişme noktası olarak da görülebilir. Toplumsal estetik bilinçte bu idea

toplumsal-manevi idea gibi değerlendirilmektedir. Hatta bireysel bilinç diğer bir estetik ideaya sahipse (uyuşuyorsa bile) o toplumsal idealden tamamen soyutlanamamaktadır. Estetik idea kavramı içerisinde belirli ölçütlerinde olması gerekir. Çünkü eşya ve olaylara o ölçütlere uygun olarak değer vermek mümkün olabilmektedir.

Mükemmel insan ideali her zaman sanat adamlarının, düşünür ve filozofların üzerinde durdukları bir kavram olmuştur. İnsan idealini sadece onun fiziksel güzelliği ile de sınırlandırmamışlar, manevi zenginliği de önemli kılmışlardır. Örneğin Platon insan idealini estetik ve etik yönleriyle bir arada izah etmeye çalışmıştır, onun ünlü "Kalagathia" kavramı da bu fikri ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kavram hem güzel hem de iyi anlamlarını içerir. Yani insanın idealinde mükemmelliği ifade eder.

Mükemmel insan ideali aynı zamanda insanın çok yönlü, ahenkter (uyumlu, armonik) gelişimi gibi kavramlarla da ilgilidir. Böyle bir ideale ulaşmak isteği her zaman sanat için bir esin kaynağı olmuştur. Böyle bir eğilimi sanatın bütün türlerinde izlemek mümkündür, Leonardo da Vinci'nin Mona Lisa resmi, Michelangelo'nun David heykeli, L.W. Beethoven'ın Manfred ve Leonora senfonik eserlerindeki aynı adlı kahramanlar ve Mevlana'nın mesnevisindeki Kamil insan, daha pek çok sanatsal imgeler örnek verilebilir.

Yüksek sanatsal-estetik kültüre sahip insan sanat değerlerinden gerçek bir haz alabilmektedir. Sanatın idea konusu (içeriği) sanat eğitimi görmüş ve yüksek sanatsal zevke sahip insanlar tarafından daha kapsamlı bir şekilde daha doğrusu estetik olarak algılanabilir. Aslında sanat eserlerinin estetik-duygusal heyecanlı bir şekilde algılanması süreci olmadan sanatın değiştirici ve özellikle de eğitici rolü gibi sorunların çözülmesi olanaksız gözükmektedir. Esasında sanatın etkisi seyircinin, okuyucunun, dinleyicinin gereken estetik seviyeye sahip olup olmaması ile ilgilidir ve sanat eserinin eğitici fonksiyonunu yerine getirme misyonu da buna bağlıdır.

KAYNAKÇA

FARAGO, France; **Sanat**, Çev. Özcan Doğan, Doğu Batı Yay, Ankara, 2006.

LEAKEY, Richard; **İnsanın Kökeni**, Çev. Sinem Gül, Varlık Yay, İstanbul, 1998.

OESER, Erhard; "Egon Friedell Örneğinde Edebi ve Bilimsel Fantezi", Der & Çev. Doğan Özlem, **Felsefe Yazıları**, İstanbul, 2002.

ÖMERUSTAOĞLU, Adnan; "Bir Bilgi Etkinliği Olarak Bilim ve Sanat", **Felsefe Dünyası** (Sayı 39, 2004/1) ss. 99-110.